

EGY TÁVOLSÁGJELÖLŐ MÉRTÉK (A STADIUM) MEGNEVEZÉSEI
AZONOS SZÖVEGEKET FORDÍTÓ NYELVEMLÉKEINKBEN

Velcsov Mártonné

1. Minden fordítás merész vállalkozás, mert azzal a szándékkal önti új nyelvi formába mások gondolatait, hogy hűen tolmácsolja őket, de a választott kifejezésforma a lehető legjobban megfeleljen az átvevő nyelvnek is. Különösen olyan szövegek fordítása nehéz, amelyekre valami okból féltő gonddal ügyel a fordító, hogy egyetlen félreérthető mondat vagy szó se csonkítsa, változtassa meg az eredeti szöveg értelmét. Így van ez a magyar bibliafordítások esetében is. Sokszor maguk a fordítók utalnak nehézségeikre. A JordK. írójának erre utaló megjegyzéseit idézi pl. NAGY ILONA (A Jordánszky Kódex fordítástechnikai sajátosságairól: MNy. LXXVII, 41—48, passim). A fordítóknak főként az okozhat gondot, ha a fordítandó szövegben többféleképpen is értelmezhető kifejezés található, vagy olyan fogalom neve szerepel, amelynek nincs egyértelmű, pontos megfelelője a magyarban. Ilyennek mutatkoznak — többek között — a bibliában előforduló mértéknevek. Hadd hivatkozzunk itt Sylvester Jánosra, aki Újtestamentum-fordítása közben a nehezen értelmezhető kifejezéseknek külön fejezeteket szentel, és ezeket is hozzácsatolja művéhez. Ezt írja "Az mīrō szerszamokrul / mellēkrūl a3 ʒent irāʒban emlekeʒet liʒ en" című függelékfejezetében: "Ezeknel több mīrō ʒerʒāmok es vala a3 righieknek / mellēkrūl kōnū vala értelmet venni / ha a3 bōlczek azokrul egʒ kippen irtanak volna / ha azokat es ekkippen mīrtīk volna / de naʒ kōlōmbōʒis vaʒon kōʒtōk / mind a3 mīrōʒerʒāmoknak neuēkrūl / 's mind mīrtikekrūl / elēg a3 egʒ ūʒū kereʒtēneknek / kiknek en eʒt irom / errūl rōuid értelmet venni."

Egyrészt tehát nagy feladat a fordítás, másrészt az utókor számára nagyon figyelemre méltó, mert el is árulja annak

a nyelvközösségnek szemlélet- és gondolatvilágát, amelyhez a szöveg tolmácsolója tartozik. Erről tanúskodik a latin *stadium* kódexeinkben előforduló fordítása is.

2. Antropometrikus mértéknevek a magyar nyelvben /Nytudért. 84./ című munkám adatai között előkerült a MünchK.-ből a *láb* szónak olyan mértéknévként való használata is, amelyben a *föld* főnév jelzőjeként szerepel, távolság megnevezésére, olyan nagy távolság jelölésére szolgál azonban a megfelelő helyeken, hogy a *láb* mértéknév megszokott nagyságára ('a lábfej ~ lábnyom hosszúsága: 29,2—32,5 cm között') nem váltható át. A latin szövegben ezeken a helyeken a *stadium* mértéknév áll. BOGDÁN ISTVÁN (Magyarországi hossz- és földmértékek, Bp. 1978, 117—18) szerint a *stadium* nagysága 184,84 m vagy 125 passus 'kettőslépés' volt.¹

A *láb* mértéknévnek ez a használata más nyelvemlékekből nem ismeretes. A NySz. (II, 496) a *láb* szó 4. jelentéseként említi a mértékjelölő szerepet: "mensurae genus, pes; fass" értelmezéssel, például, azonban a lábfej átlagos méretére utalnak, egy kivételével, de ezt nem különíti el a többitől. A MünchK. egyik adatát idézi itt (Nytár. 167; a betűhív kiadásban 84ra 13), az általa is megadott megszokott méret azonban nem helyettesíthető be. Előfordul ugyan a lábfej nagysága mértékjelölésre a Huszita Biblia kódexeiben is, feltűnő azonban, hogy különbség van alakilag a szón akkor, amikor a *láb* testrész név ebben a megszokott méretében szerepel. Ilyenkor nem

¹ Az idézett helyen BOGDÁN /118.1./ alábbi fogalmazása félrevezető: "Az *irott forrásokban* is stadiumként szerepel. Legkorábban az 1400 körül keletkezett Müncheni-kódexben...". Ez ugyanis azt jelenti, mintha a kódexben előfordulna a *stadium* szó. Igaz, hogy utána — hibás átirásban — odateszi BOGDÁN a "magyarított" változatot is. — Munkájának általános hibája az, hogy a magyar nyelvű adatokat, az első előfordulásokat összekeveri a latin okleveles adatokkal, és végyesen közli.

magában áll a szó, hanem a *lábnyomdék* összetételt vagy szó-szerkezetet találjuk a Bécsi és a Müncheneri Kódexben, pl.: "(raka)... 9 oldalit ... nēg zégguēn monno huz lab nomdēknē tatatikuāla" BécsiK. 11₂₋₃, a latinban: *Per quadrum vero earum latus utrumque vicenorum pedum spatio tendebatur*. Vö. még: KÁROLY S.: A Bécsi Kódex nyelvtana 95). Az eredetibb 'vestigium' jelentésben viszont *nyom* vagy *nyomdok* alakban találjuk a kifejezés alaptagját: "Meat iāln^c vduqsségeiēt q laba nomit ʔ qromqst volnēc megapolnom" (BécsiK. 77₁₃; a latinban: *vestigia pedum eius*); ill.: "ʔ lezen mēdʒ föld nomdoknalkvūq az qbēnnē nem lakozoctol" (BécsiK. 101₂₃; a latinban: *sine vestigio*). Tamás és Bálint fordításában megvan a nyoma annak, hogy szinonimaként, sőt olykor a jelentésárnyalatok pontos megkülönböztetésére sajátos képzéseket is alkalmaznak, pl. *cimer* — *cimerlet* (BécsiK. 178, 265, ill. MünchK. 52vb 26), *császár* — *császárlat* (MünchK. 56vb 1), *ének* — *éneklet* (BécsiK. 264; Vö. még KÁROLY S. i.m., ill. SZABÓ T. ADÁM: Der Münchener Kodex IV., passim).

A latin *stadium* fordítására a MünchK. következő helyein találjuk távolságjelölőként a vizsgált kifejezést; itt mindig a puszta *láb* főnév szerepel²:

MünchK. 84ra 13: "Es kettq azoc kqʒʒql / azon napō menn^c vala aʒ (Luk. XXIV, 13.) Emaus nēuq... caʒtēlba / ki vala hatuā lab fqlāne ihlīm̄tql/"

MünchK. 90va 19: "Mikor aʒeʒt ēuēʒtec volna huzon qt auag harmiē (Ján. VI.19.) lab fqldēt / latac i^ct a' tēngezen iazatta..."

MünchK. 97rb 18: "Vala ke' betania rokon ihlīm̄hez / mōnal (Ján. XI, 18.) tizen qt lab fqlāqn"

Mint látható, mindhárom helyen képzőtlenül áll a mennyiségjelzős *láb* szó, mértékjelölő értelemben, a *föld* főnév

² A MünchK. adatait az alábbi kiadásból idézem: A Müncheneri Kódex 1466-ból, kritikai szövegkiadás, Bp. 1971. CodHung. VII., szerk. Nyíri A.

tárgyragos, de határozói tárgy értékű, illetőleg *-né* '-re' és *-n* határozóragos alakjai előtt. Ez is jelzi, hogy itt más mértékegységet nevez meg a *láb* szó, mint a *lábnyomdék* összetételben. (A *-né* rag a *-nyi* mértéknévképzőnek e kódexbeli megfelelője is egyben, vö. MÉSZÖLY: A *-nyi* képző eredete, NyK. XL, 298—327).

Felvetődik a kérdés, miért fordították *láb föld*-nek a *stadium* szót a rendkívül igényesnek és találékonynak bizonyuló fordítók, hiszen láttuk, hogy a használatbeli különbségeket pontosan, szinonimákkal is igyekeztek kifejezni (pl. *lélek*, *szellet*; vö. KÁROLY S.: Első bibliafordításunk *szellet* szava, MNy. LI, 303—11), sőt olykor morfológiai eszközök tudatos felhasználásának is tanúi lehetünk. Mivel e mértékfogalom névének fordításában nem folyamodtak efféle megoldásokhoz, feltételezhető, hogy nyelvjárásukban a *láb föld* kifejezés a természetes nyelvhasználatban is élt, viszonylag nagy távolság megjelölésére.

2.1. Két kérdésre kell fejtegetésünkben válaszolni. Az egyik, hogy valóban élt-e, esetleg később él-e a (*valahány*) *láb föld* szerkezet távolság megnevezésére. A másik: későbbi bibliafordítók hogyan magyarítják a görög eredetű, hozzánk latin közvetítéssel került *stadium* mértéknevet.

2.2. Kezdjük az utóbbi kérdéssel! Mivel bibliafordításról van szó, ellenőrizhetjük az Újtestamentum érintett helyeit mindazokban a kódexekben, amelyekben a fordított szöveg megtalálható, de nyomon követhetjük a nyomtatott bibliafordításokban is. Így képet kaphatunk a fordítók, illetőleg nyelvjárásuk szemléletéről, távolságmegnevező indítékairól, s egyben esetleg következtetni tudunk a különböző fordítások, később pedig az egymást követő kiadások kapcsolatára is.

2.21 A MünchK. elsőnek idézett helye a Vulgátában így hangzik (Lukács XXIV, 13.): "Et ecce duo ex illis ibant ipsa

die in castellum, quod erat in spatio stadiorum sexaginta
ab Hierusalem, nomine Emmaus."

Kódexeink adatai:

WinklK. 271.: "Az ydōben Jhūfnak thaneythwany kōzzōl kettō
Megen vala Azon napon az kastellumba ky vala *hatwan keed*
fōldōn iħrlemhōz kynek newe emaus."

DöbrK. 318.: "Az idōben Jēfus taneitvani kōzzōl ketten ...
az napon mennek vala: eġ kastelba ki vala *hatvan raft fōldōn*
iervsalemtōl Emavs nevō."

JordK. 617.: "Es yme ketten hŵ kezzelet/k/ mennek vala azon
napon maſ varaſban, ky vala *hathwan latathnee feldre*
Jerwſalemhez, Emaws newen."

ÉrSK. 123.: "Az ydōben Jēfwfnak tanytwaany kezzwl ketten
mennek wala az napon... Egy waroſban kynek newe emaws ky
waġon Jeruſalemhez *hatwan keeġny feulden*."

A legfontosabb nyomtatott bibliafordítások megfelelő
szövegrészei:

Pesti Gábornál (Novum Test. a 3, 1536-ból): "Ees ime
azonnapon ketten ew kŷŷŷglek mennek wala eġŷ kastelŷba, mely
Jerwſalētewl wala *hatwan melŷfewldnŷre**, neue kegŷŷg Emaws."
(Pesti lapszéli jegyzete, amelyre a csillag utal, a követke-
ző: "Ez fele melŷ fewl [!]-nek Stadium neue deŷakwl melŷ eġŷ
melŷ fewlnek kŷuel maſtan elewnk nŷolczad rezet teŷŷ.")

Sylvesternél (Újtest. 123a, 1541-ből): "Es ime kēttō ū
kōzzōlōk megen vala azon napon eġŷ vāroſkāba mell' Jeruſalem-
hez *hatuan kiġne fōldōn* vala / es az vāroſnak neue vala Emaus/"...

Károli Gáspárnál (Vizsolyi Biblia 1590-ből): "Es imé azoc
kōzzūl ketten mennec vala vgyan azon napon egy faluba, melly
Jeruſalemtōl *hatuan futamatni fōld* vala, mellinec neue vala
Emmaus." (Károli későbbi kiadásaiiban ugyanígy találjuk, elté-
rés csak az írásmódban mutatkozik, illetőleg az 1794-es kia-
dásban zártabb alakban szerepel a mértékjelölő melléknév:
futamotnyi.)

Káldi Györgynél (Szent Biblia, Bécs, 1626-ból): "És imé ketten ő-közzűlők azon nap mennek vala egy Emaus-nevű kastélyba, melly *hatvan futamutnyi* földön vala Jerusalemtől." (Lényegében később is így, a jelzett szó a *földön* helyett azonban *távolságra* pl. egy 1928-as kiadásban.)

A legújabb fordítások közül az 1975-ösben (Biblia, Bp. 1975) a megfelelő helyen *hatvan futamutnyira* kifejezést találunk, a következő magyarázattal: "Az eredetiben hatvan sztadion, összesen kb. 11 kilométer, két és fél órányi gyalogút." Az 1976-osban (Biblia, Bp. 1976) e szövegnek a *hatvan stádiumnyi távolságra* felel meg, vagyis nem fordítják le a görög > latin mértéknevet, a hozzáfűzött magyarázat pedig így hangzik: "A 60 stádium kb. 12 km-nek felel meg."

2.22 A MünchK. másodikként idézett helye a Vulgátában (János VI, 19.): "Cum remigassent ergo quasi *stadia viginti quinque aut triginta*, vident Iesum ambulantiem supra mare..."

Kódexeink közül csak a JordK.-ben (634) találjuk meg ezt a szövegrészt: "Mykoron azért be eweztenek vona oly mynth *hwzon ewt awag* harmyncz lepesneere, latak Jesuſth yarwan ah tengheren..."

A legfontosabb nyomtatott bibliafordítások megfelelő szövegrészei:

Pesti Gábornál (Novum Test. c4): "Mýkoron kegýg Immaran euejtenek wolna *hwzonewt awagý harmýcz melý fewldet*" Latak Jesuſt hogý a tengeren iarna..."

Sylvesternél /Újtest. 134b/: "Mikoron̄ annakokairt az tengheren̄ euezuin̄ / kēzel *huſzon őt / awaḡ harminēz kiēne földet* mentenek volna el / lātāk az Jesuſt / hoġ az tengheren̄ iarna ..."

Károli Gáspárnál /Vizsolyi Biblia/: "Mikor azért be mentec volna, vgy mint *huſzon őt vagy harminz futamatra*, látác Iesuſt iárni az tengeren..."

A későbbi kiadásokban — némi írásmódbeli eltéréssel — hasonlóan található a mértékjelölő szószerkezet.

Kaldi György-nél (Szent Biblia, Bécs, 1626): "Mikor azért eveztenek volna közel *hufzon ßt vagy harmadon futamatra*, láták Jésuft a' tengeren járni..."

Az 1928-as, Kaldi nyomán készült kiadásban (Újszövetségi Szentírás, Bp. 1928): "Midőn tehát mintegy *huzzonöt vagy harminc futamnyira* hajóztak, láták Jézust a tengeren járva a hajóhoz közeledni... (jegyzet: vagyis egy óra járásnyira).

Biblia /Bp. 1975./: "Közben eljutottak mintegy *huzzonöt vagy harminc futamnyira*, amikor meglátták, hogy Jézus a tengeren jár." /Jegyzet: "*futamnyira*: az eredetiben 25-30 sztadion, kb. 5-6 km."/

Biblia /Bp. 1976./: "Amikor már eveztek vagy *huzzonöt-harminc stádiumnyit*, látták, hogy Jézus a vizen járva közeledik a hárkához." (Jegyzet: "...Jézus tanítványai mintegy 25 vagy 30 stádiumot eveztek, azaz kb. 4,5 - 5,5 km-t, mert egy római stádium 185 méternek felelt meg.")

2.23 A MünchK. harmadik idézett helye (János XI, 18.) a Vulgátában: "Erat autem Bethania iuxta Hierosolymam quasi *stadiis quindecim*."

A kódexekben található fordítások a következők:

WinklK. 322.: "vala kedyg betanya iher̄lem melleth holmynt *tyzōn ßtth futamathny fōldōn*..."

DöbrK. 488.: "Vala kedeg betania ierufalem mellet.avağ *tizenöt rafton*..."

JordK. 665-6.: "Vala kedegh Bethanya Jerwfalemhez oly mynt *tyzen ewth tekeentethny feld*."

A legjelentősebb nyomtatott bibliafordítások megfelelő helyei:

Pesti Gábornál /Novum test. e3/: "Vala kegyg Bethania Jerufalemtewl, olȳ mȳnt *tȳzē ewt melȳ fewldnȳre** (lapszéli jegyzete: Ez fele melȳ fewld ez ȳs kyrewl ennek elewtte irtonk. Stadium neue lafd meg. Luce 24.)

Sylvesternél (Újtest. 144a): "Vala kedigleñ Bethania Jerufalemhez nem meßße / oll' mint *tizenöt kiqne fōldōn*."

Károli Gáspárnál (Vizsolyi Biblia): "Vala pedig Bethania Jerufálem mellet úgy mint tizen öt futamatni föld." A későbbi kiadásokban is hasonlóképpen, esetleg zártabb: *futamatnyi* alakban.

Káldi Györgynél (Szent Biblia, Bécs, 1626): "Betánia pedig Jerufalemtől közel tizen-öt futamatnyi földön vala." (Később is hasonlóképpen.)

Biblia (Bp. 1975): "Betánia pedig közel, mintegy félórányira volt Jeruzsálemhez," (Jegyzet: "mintegy félórányira: az eredetiben 15 sztadion, kb. 3 km.").

Biblia (Bp. 1976): "Betánia Jeruzsálem közelében feküdt, mintegy tizenöt stádiumnyira." (Jegyzet: Az a Betánia, melyről itt szó van, különbözik a Jordánon túli Betániától..., ez annyira közel feküdt Jeruzsálemhez, hogy mintegy külvárosnak számított. Tizenöt római stádiumra volt a szent várostól, ami megfelel kb. 2-3 km-nek.)

3.1 A *stadium* mértéknek a megvizsgált szövegrészekben az alábbi fordításait találtuk (a legújabb fordításokban a lényegében lefordítatlan *stádium/nyi/* melléknevet itt mellőzöm). A nyelvemlékes adatokat mai ortográfiával írom át, ábécérendben:

lat. stadium = futamat(nyi)	lépés(né)
kégy ~ kígy(né)	mélyföld(nyi)
láb(föld)	rast
látat(né)	tekéntet(ni)

Megfigyelhettük, hogy a felsorolt kifejezések vagy főnévi mértékjelzők, vagy *-né ~ -ni ~ -nyi* mértéknévképzővel megtoldott melléknévi származékok alakjában szerepelnek a szövegrészekben, a *föld* főnév ragtalan vagy ragos alakjának jelzőjeként. Ha megszokott mértékjelölő értéküket összevetjük egymással, úgy találjuk, hogy három csoportba oszthatók a különböző fordításokból kiemelt szavak.

3.11 A futamatnyi s a mélyföldnyi 'mér földnyi' áll legközelebb a latin szó eredeti tartalmához.

A futamat(nyi) a fut ige származéka, a főnévi alapszó 2. jelentése a NySz. I, 1011 szerint: "Száz huszon öt láb nyomni egy futamat föld: stadium (Com: Jan. 165); ugyanitt a futamatnyi származék adatai között ezt találjuk: "Hatvan futamatni, az az száz huszon ött ölni földön, az mint az stadiumot vagy futamatot Plinius magyarázza (Zvon: Post. I, 673)".

A mér föld jelentése magából a szóból nem ilyen nyilvánvaló, bár mai köznyelvi alakja a szó eredetét nem ismerőknek sugallja a mér igével való összekapcsolását, erre a régi mért föld forma is utal. A TESz. (II, 901) a mér föld címszó alatt a következőket írja: "... 'nagyobb távolság mérésére való, változó értékű hossz mérték; Meile' ... Összetett szó. Előtagja német eredetű ... Végső forrása a lat. *millia (passuum)* 'római mér föld' (tkp. 'ezer lépés'). Számos európai nyelvbe bekerült;... — Az előtag a középfelnémet korban kerülhetett át a magyarba. Az átadó német nyelvjárás tisztázatlan. A -föld utótaggal való kiegészülésnek a járó föld 'bizonyos idő alatt bejárható föld, út' (l. 1518 k.: PeerK. 102) és a R. menő föld 'ua.' (l. 1519 k.: DebrK. 556)-féle összetételek lehettek a mintái. A mély föld-höz képest másodlagos mér föld változat kialakulását egyfelől l—l > r—l elhasonulás, másfelől pedig az magyarázza, hogy a szóba a mérés fogalmát érezték bele. A mért föld, mérő föld népetimológiás átalakítás. —"

A rast(a) a mér föld ~ mély föld ritkán előkerülő régi szinonimája. Erről BOGDÁN (i.m. 86) azt írja a XV. századi budai jogkönyvben szereplő, viszonzszámot is tartalmazó adat alapján, hogy "1 rasta = 2 mér föld, s az utóbbi éppen a viszonyítás alapján feltételezhetően magyar mér föld. A rasta egyébként ősi germán útmérték volt, egy-egy pihenő közötti utat jelölt, később kialakult nagysága 13 500 láb." A TESz.-ben nem szerepel ez a címszó. A NySz. (II, 1375) egyetlen adata az általunk is idézett DöbrK.-ből való.

A *kégy* ~ *kígy* elavult mértéknév is ide sorolható. Sylvester ezt írja a szóról: "Kígy / az Stadiomot kígynek magyarāzták / de az kígy miczoda ſzo legen nem mondhatom / egg futā/ne földnek magyarāzhatták volna." (Vy testamentum: Az nehéz ighiknek Magyarſágārul...) Jelentései a TESz. (II, 423) szerint: 1. 'versenypálya; Rennbahn, Stadion | küzdőtér... 2....' egy fajta hosszmérték-egység (kb. 180-200 m)... 3. ... 'határkő; Grenzstein'... Eredetéről megállapítja, hogy valószínűleg ősi örökség a finnugor korból, d-re végződő alakváltozata depalatalizációval jött létre.

3.12 A második csoportba a *látatné* 'látatnyi', *tekéntet-ni* 'tekéntetnyi', a harmadikba pedig a *lépésné* 'lépésnyi' és — bizonyos megfontolások alapján — a *láb* szó sorolható. Ezeket érdemes részletesebben is megvizsgálni.

3.13 Az egyes emlékeken belül — a JordK. kivételével — következetesen ugyanaz a szó áll a három újszövetségi helyen szereplő *stádium* magyarítására. Egyedül a JordK.-ben találunk a három helyen három különböző deverbális származékszót. Közülük kettő (JordK. 617, 665-66) alapjelentése miatt magában is, a szöveggörnyezettől elvonatkoztatva is jól érzékelteti a szóban forgó távolság hozzávetőleges voltát: *látatné* 'akkora távolságnyi, ameddig a szem ellát', *tekéntetni* 'ua.'. Mindkettő viszonylag nagy távolságot jelenthet önmagában is, egységként is, mennyiségjelző társaságában pedig ennek többszörösét. Az a tény, hogy ebben a nyelvemlékben nem ugyanaz a szó szerepel a különböző helyeken, maga mutatja, hogy nem megállapodott, nem valódi mértéknevekről van szó. Stilisztikai igényű válogatásra is gondolhatunk, hiszen a szinonimák használatában leleményes a JordK. szerzője (vö. KÁROLY S.: NyK. LVII, 266, 268), de inkább valamiféle bizonytalanságra vall ez a fordítói eljárás, amely az idegen mértékfogalom visszaadásával küszködik. Ezek természetes nyelvhasználatból való, hozzávetőleges, becs-

lően alapuló távolságjelölések, de közelítenek a mértéknevekhez azáltal, hogy mennyiségjelző állhat előttük. (vö. VELCSOVNÉ: Antropometrikus mértéknevek a magyar nyelvben, NytudÉrt. 84.: 6., ill. 15. l.), persze az eredeti latin szöveg függvényeként. A NySz. (11, 538) a *lātāt* címszó 4. jelentéseként ilyen mértéknévi használatra idéz adatot éppen a JordK.-ből: "[*milia passuum; meile*]. *Megh meere tyzen keth latathnyra*: mensusque ad stadiorum duo decim millia (JordK. 926)".

A JordK. (643) harmadik helyen a *lépésné* szót találjuk. Ez a fordítói megoldás jól beleillik az esemény leírásába, szemléletes is, csak éppen a *stadium* eredeti mértékének nem felel meg még megközelítően sem. A *stadium* általában 125 passus (azaz 'kettőslépés' — mint fentebb is láttuk —, vö. pl. "Stádium ... Szaz hufjon őt lépésniföld", Szenczi M.A. Dict. I, 892, 1621-ből; PP-nál és a későbbi kiadásokban is lényegében így). Bármilyen számba vehető átszámítást is alkalmazunk, a *lépés* semmiképpen sem lehet a *stadium* jelentésbeli megfelelője, mert az utóbbinak a mérete a *lépés*ének sokszorososa. (A *lépés*, a *stadium* stb. méreteire vö. még BOGDÁN: i.m. 80-82, 117-18, 133, ill. passim.) Ez a viszonylag kis hossz-mértékegység azonban — BOGDÁN i.m. 82. szerint a *lépés* 71-75, ill. 93,78 cm — ebben a szövegkörnyezetben hihető helyzetet elevenít meg. Ebbe az epizódba beleillőnek találhatja a természetes fordítói nyelvérzék, mert itt nem valóságos városok valóságos távolságát kell hiteles pontossággal rögzítenie, mint a másik két részletben, hanem egy, a tértől, helytől elvonatkoztatatható csodálatos eseményt ír le. Itt lényegtelen, hogy a parttól milyen messze eveztek be, ez a vi-zen járás csodájának nagyságát nem befolyásolja. A másik két szövegrészben egy-egy városkának: Emmausnak, ill. Betániának Jeruzsálemhez való viszonyításáról van szó, tehát aránylag nagyobb távolságról, és ott a hitelesség igénye is követelőbb. A János VI, 19.-en olvasható történetben ez a kérdés háttérbe

szorul, itt nincs szó pontos helymegjelölésről, sőt a fordítót az is megtévesztheti, hogy itt két viszonylatban kerül sor távolságbecslésre: egyrészt a hajócskának a parttól való eltávolodására utal a szöveg, másrészt a csónakhoz közeledő, tengeren járó Jézus megjelenését illusztrálja. Ez a kisebb mértéket jelölő mértéknév tehát jobban megfelel e fordítási részlet igényeinek.

De még egy indíték látszik nagyon valószínűnek. Arra is gondolhatunk, hogy a MünchK. vagy valamelyik szövegvariánsa fordítási mintaként, segítségképpen megfordulhatott a JordK. szövegírójának kezében. Ilyen kapcsolatra gondolt már SZILY (MNy. VIII, 53) is a két evangéliumfordítás között, megállapításait KÁROLY S. is megerősíti, és adatokkal igazolja már idézett tanulmányában (A Jordánszky-kódex viszonya más bibliafordításokhoz, NyK. LVII, 260-61, ill. passim). A MünchK. megfelelő helyén — mint már olvashattuk — a *láb föld* kifejezést találjuk, ehhez a *lépés* az összes előforduló mértéknév-nél közelebb áll. Az is valószínű, hogy a *láb* eredeti 'lábfej nagyságú; lábnyomnyi' jelentése volt csak ismeretes a JordK. fordítója számára, ezért találta a *lépést* e kifejezés legközelebbi megfelelőjének. Ez a lábbal végzett cselekvés — mint emberi teljesítmény neve — már mértéknévként élhetett nyelv-járásában, csakúgy, mint szinte az egész magyar nyelvterületen. Ez a jelentés régóta kimutatható (vö. pl. WinklK. 107 stb.). Ezért használhatta ezen a helyen ezt a szót a *stádium* magyarítására, ellentétben a másik két evangéliumi helynek nagyobb távolságot jelölő *látatné*, ill. *tekéntetni* szavaival. A *lépésnyi* és a *láb(nyom)nyi* mértékneveknek szinonim voltára, felcserélhetőségére elég visszautalni Szenczi M.A. és Párizs-Pápai szótárának, illetőleg Comeniusnak már idézett adatára: "Stádium... Száz huszon öt lépésniföld" /MA: Dict. I, 892, 1621-ből, a későbbi kiadásokban, valamint PP., PPB.-nél lényegében ugyanígy/, ill.: "Száz huszon öt láb nyomni egy fu-

tamat föld: stadium" /Com.: Jan. 165, idézi a NySz. I, 1011/. A *láb föld* 'lépés' mértékjelentésére nyelvjárási adatot is idézhetünk, KÁROLY ANNA hallgatónk a Hargita megyei Csíkménaság nyelvjárásában jegyezte fel a szó első jelentéseként: "láb-föld: mértékegység, 1. 'lépés' mint hosszmérték."³

3.2 A vizsgált szövegrészek latin megfelelőiben szintén becsléssel történt távolságjelölést találunk, annak ellenére, hogy a *stadium* kétségtelenül mértéknév már ekkor a latin nyelvben. A hozzávetőlegességet mutatja az, hogy a három idézett újszövetségi hely közül kettőben (Ján. VI, 19., ill. XI, 18.) ott szerepel a *quasi* 'mintegy' módosítószó. Ennek megfelelői a magyar fordításokban a következők voltak: *monnal, oly mint, közel, úgy mint, avagy ~ vagy, mintegy*. A Ján. VI, 19. kettős mennyiségjelzője (*stadia viginti quinque aut triginta* 'huszonöt—harminc') maga is mutatja, hogy csupán megközelítőleg pontos a távolság megjelölése, a két számnév közötti *aut* 'avagy; vagy' ezt még jobban kiemeli. A MünchK. eredetijének szerzője meg Pesti Gábor ezt elegendőnek is érzi, s el is hagyják a *quasi* magyarra való átültetését /vö.: 2.11, 2.12/, a többiek viszont mind lefordítják.

Luk. XXIV, 13. szövegében határozottabb a mértékmegnevezés, nála nem szerepel a *quasi* szócska, a mennyiségjelző is egyértelmű /sexaginta/. Itt a magyar fordítások közül azok, amelyek a mai *-nyi* képzővel, illetőleg ennek régi alakváltozataival alakult melléknévi jelzős szerkezetekkel adják vissza a latin távolságjelölő kifejezést, voltaképpen szabadabb fordítások, mint azok, amelyekben e képző nélküli főnév áll a magyar szövegrészekben (vö. 2.21 fej.), mert magának a *-nyi* képzőnek és variánsainak jellemző jelentésjegye a képzővé válás óta a hozzávetőlegesség, ezt tapasztaljuk a mai nyelvhasználatban is. E tekintetben a MünchK., a WinklK. és a DöbrK. mutat hasonlóságot egyrészt, másrészt a JordK., az

³ Az adatot ezúton is köszönöm.

ÉrsK. és valamennyi idézett nyomtatott fordítás. Az előbbieket közül a MünchK.-beli részletben jól kielemezhető a *-né* toldaléknak még ragként való jelenléte, hiszen a WinklK. és a DöbrK. megfelelő helyein az *-n* határozórag szerepel, de magában a MünchK.-ben is, János evangéliumának idézett szövegrészeiben (vö. 2. fej.) an *-n* határozórag, ill. egy határozói tárgyrag áll hasonló szerepben. Ezzel szemben a második csoport adatai már melléknévi származékot mutatnak, a *föld* szó jelzőiként. Ezt a finom különbségtételt más nyelvek, pl. a német fordítások nem tudják érzékeltetni (vö. pl. egy 1717-ből való kiadással: Das neue Testament (grichisch und teutsch), hsg. Christian Friedrich Wiltschen, Chemnitz 1717; 430, 473, 509. l.)

4. A bevezetésben (vö. 2.1 fej.) fölvetett első kérdésre kell még válaszolnunk. A következőkben bemutatandó adatok alapján az derül ki, hogy a (*valahány*) *láb föld* szerkezet a 'stadium' jelentésben bizonyára élt egyes nyelvterületeken nagyobb távolság megnevezésére is. Ez következik magából a MünchK.-ből is, mert három különböző helyen nem lehet tévedés ugyanannak a latin szónak ugyanazzal a kifejezéssel való fordítása. Másrészt, ha hosszabb távolság jelölőjeként más nyelvemlékből nem is került elő eddig, területmérték nevéként adathozható maga a *láb* főnév (és néha a *láb föld* szerkezet), ezt viszont kétségtelenül meg kellett előznie a nagyobb távolság jelölésére való használatának (vö. VELCSOVNÉ: i.m. 20-21, 32). Így pl.: SzD². (131) ilyen értelmezéssel közli: "*Láb*: dőlő, hóld-föld: Egy lábát bé-vetni". Egy múlt század közepéről való adat erdélyi tájszónak mondja: "*Láb* ... darab szántóföld, melly különböző helyeken kisebb nagyobb számú holdakból áll, leginkább birtokos urak' földjeit nevezik *láb*-nak. Erdélyi szó, Magyarországon tábla" (Gáspár J.: Füzerke 28, 1840-ből származó kézirat; az adatot a Nagyszótár cédulaanyagából idéztem kandidátusi disszertációmban (VELCSOVNÉ: A legrégebb magyar mértéknevek története 242; kézirat: Szeged, 1970)). HERMANN OTTÓ (A magyar pásztorok nyelvkinccse 275) Tordáról adatolja

nemes láb föld formában, értelmezése: 'a nemesek része, ellentétje a paraszt nyíl.'

Nyelvjárásaink némelyike őrzi még ezt a jelentést. A MTSz. (II, 1271) Szilágy megyéből idézi. A SzamSz. (II, 3) is tartalmazza, kétféle területjelölő értékét is feljegyzí a *láb* szó 6., ill. 7. jelentéseként: "6. 'egy darab jószágra való (legelő)'. *Három lábra való legelő.* (Szamosszeg). *Ne kem is van ot négy láb lege:lőüm.* (Szamosszeg). 7. 'egy csoportban levő több darab szántóföld'. *Még a Gom.básonn is vóna egy láb:föld.*"

Külön figyelmet érdemel a CsángóSz. (88), mert az előzőkhöz hasonló területmérték-jelentés mellett feljegyzí a *láb-föld* összetétel elsődleges hossz mértékjelentését is; az előbbit így értelmezi: "*láb-föld, láb-föld* (H) grösserer Dorfacker (ein grosses Stück), auf dem Hunderte ihre Beete haben können. Zwischen den Äckern dient gew. ein Weg als Grenze;" (ezért talán a kimérés módszerére utal az elnevezés?); h o s s z - m é r t é k j e l e n t é s é t pedig így találjuk a címszó folytatásában: "*három láb-földön egy* ein Kilometer lang." (uo.). Ez a használat már közelebb áll a *stadium* '125 kettőslépés' jelentéséhez. (Talán az sem véletlen, hogy arról a nyelvterületről följegyzett — természetesen késői — adat, ahol a MünchK.-et Németi György másolta.)

Újabb gyűjtésekben is előbukkan a *láb* vagy a *láb föld* eféle használata. Értékes, szemléletes jelentésmeghatározása került elő *Vör István* szövegeiből (Magyar nyelvjárási szövegek 6-7, Kolozsvár, 1970). "[Egy lekaszált sornak mi a neve?] Asz^t rendnek hívják. [S mikor egy darabot lekaszáltak?] Mikor ed darabot lekaszáltak, azt úgy hívják máskülömben, hogy láb. Akkor mekfordulnak, s újból kezdik az egészét' s megint végig mennék a lábnak a végibe; egy végbe nem szoktak végig menni az egész területen.

[Mi is az a "láb"?] Az a láb az a réssz, amit egy végbe, tehát, hogy, hogy es monygyam, úgy éccerre lekaszálnak,

nem mennek végig a földön, met esetlek hosszú, kifáradnak, vagy, s ^{akor} azután újból ná kifognak." (Székely nyelvjárás, háromszéki tájszólás, alsó-sepsi tájszólásrész: Uzon, 1969. Közlő: Veres István, húszéves. A szénagyűjtés leírása.)

KÁROLY ANNA a Hargita megyei Csíkménaság nyelvjárásából jegyzett fel hasonló jelentést (adatát jelenleg még kézíratos, 1981-es gyűjtéséből volt szíves rendelkezésemre bocsátani, ezúton is köszönöm). A *láb föld* 2. jelentése itt (1. jelentése 'lépés', vö. 3.13 fej.): "egy meghatározott területen megművelt föld neve". Ebben a jelentésében nincs meghatározott mértékegysége — írja —, attól függ, hogy ki lépi le, pl.: *A Bükkalján, abban a lábban van földem.*"

4.1 Az előzőkben bemutatott adatok változtatva mutatják hasonló jelentésekben magát a *láb* testrésznevet és a vele mint előtaggal alakult *láb föld* szerkezetet vagy összetételt. Mind hosszmérték, mind az abból fejlődött területmérték szerepében közös vonásuk az idézett szövegrészeknek vagy értelmezéseknek, hogy méretük nagyon változó, éppúgy, mint a többi antropometrikus mértéknév (vö. pl. 3.11: 125 lábnyomnyi = 125 ölnyi). A *láb föld* hosszmértékjelentése nemcsak a *láb* előtag hasonló szerepével tart jelentéstani kapcsolatot, összevethető a régi nyelvi *menő föld*, *járó föld* jelzős szerkezetekkel is, jóllehet alaktani szempontból különbözik tőlük. Azért állítandó párhuzamba a három kifejezés, mert keletkezésüknek azonos a szemléleti alapja: mindhárom a lábbal végzett cselekvésnek mint teljesítménynek a megnevezésével jelöl bizonyos nagyobb távolságot (ill. a *láb föld* területet is). Morfológiai szerkezetük lényeges különbsége, hogy a *menő föld* és *járó föld* minőségjelzős szerkezetek vagy összetett szók előtagja passzív szemléletű folyamatos melléknévi igénév (vö. VELCSOVNÉ: Mennyűtőkő-mennyűtősziget, MNy. LXXVII, 87-90), ezzel szemben a *láb föld* főnévi jelzős, sőt mai grammatikai felfogásunk szerint átkerült a szintaktikailag pontosan nem elemezhető összetett szók közé. Mindhárom kifejezésnek közös szintaktikai sajáttsága viszont,

hogy "kötelezően bővíthetők" (mint a függőszók), és a szöveg-beli előfordulásuk mindig mutatja a beléjük rögződött szemléleti háttérrel is, pl.: *egy napi járó föld, hatvan láb föld* stb. (vö. NySz. I, 986, ill. TESz.). A kifejezések alaptagjának, a *föld* jelzett szónak a szempontjából vizsgálva kétségtelen, hogy ez jelentésváltozást mutat, ebben az összefüggésben 'út' értelemben használatos, ezért a vizsgált kifejezéseket így értelmezhetjük: *menőföld* 'út, amelyen végigmentek', *járóföld* 'út, amelyet végigjártak, megtettek'. A *láb föld* nehezebben transzformálható, erősebben sűrít. Értelmét így írhatjuk körül: 'egy bizonyos idő alatt lábon, azaz gyalog megtehető, ill. megtett út', ebből alakult ki a 'bizonyos idő alatt megmunkált terület' jelentése (tehát nem föltétlenül vagy nemcsak úgy, hogy lábbal lelépnek, kimérnek egy bizonyos területrészt).

A TESz. (II, 901) a már idézett *mér föld* címszóban (vö. 3.1 feje.) utal a *járóföld*-nek és *menőföld*-nek az analógiás hatására: a *-föld* utótagnak a német eredetű *Meile* magyar fejleményén (*mély föld* > *mér föld*) való megjelenését magyarázza vele. Ehhez hozzáfűzném, hogy itt értelmező jelzőnek tekinthetjük a *-föld* utótagot.

Mivel a jelentésbeli összefüggés az imént vizsgált három összetett szó esetében (*járóföld* — *menőföld* — *láb föld*) erősebb, az analógiás sorba jelentése alapján a *láb föld* sokkal inkább beletartozik, mint a *mély föld* > *mér föld*. De föltűnő különbséget is mutat a *láb föld* jelentésbővülése a többiéhez képest, mert közülük egyedül ez vett fel területmérték-szerepet. Ennek minden bizonnyal az az oka, hogy a *láb* előtagnak ősi hossz- > területmérték-szerepe már megvolt, amikor a *föld* utótag mintegy értelmezőként csatlakozott hozzá, leszűkítve egyúttal az előtag általánosabb jelentését. Ez a magyarázata annak, hogy az adatokban — a MünchK. szövegét kivéve — változva fordulhat elő a *láb* és a *láb föld*.

4.2 A vizsgált jelenség a MünchK. fordítóinak kérdését is érinti. A szakirodalom szerint Máté evangéliumának fordítója nem azonos a többi hároméval (vö. VÉGH JÓZSEF MIHÁLY: A Müncheneri Kódex és a Vulgata szövegének összehasonlítása; Népr. és Nytud. XII, 79). FORGÁCS TAMÁS hallgatónk pedig — a kódex jelöletlen tárgyas szövszerkezeteit vizsgálva — arra az eredményre jutott, hogy "... a János-evangélium fordítója nem azonos az első hároméval" (A Müncheneri Kódex jelöletlen tárgyas szövszerkezetei 19; 1981-ben országos díjat nyert diákköri dolgozatnak az Acta Juvenum számára lerövidített változata). A *láb föld* kifejezés Lukács és János szövegrészében található, az utóbbiban kétszer. Mivel e távolságjelölő kifejezés meghatározott események leírásához tartozik, és a latin szöveg függvénye, nem lehet belőle olyan valószínűséggel következtetni a fordítók nyelvi-nyelvjárási különbségeire, mint azokból az alaktani sajátságokból, amelyekből a fenti megállapítások születtek. Mégis úgy látszik, hogy Lukács és János szövegrészeibe ugyanazon személytől került bele a szó. Ez lehet maga a fordító, de szerintem az sem elképzelhetetlen, hogy a Moldvában — korántsem szolgálai módon — másoló Németi György alkalmazta, esetleg egységesítette a három különböző helyen ezt az általa ismert mértéknevet a *stadium* megfelelőjeként, amint erre már a CsángSz. adata kapcsán korábban céloztam (vö. 4. fej.).

5. Az adatok és a belőlük levonható következtetések bemutatásának végére értünk. Ismételten bebizonyosodott, hogy a jelentésváltozás és a morfológiai eszközök együttese milyen nagy mértékben gazdagította kifejezőkészségünket, s hogy ma is milyen értékes adatokat őriznek nyelvjárásaink. BEKE ÖDÖN (Nyr. LXXVI, 63; idézi VELCSOVNÉ kand. dissz. 242) felhívása, amely a *láb föld* ismeretéről, értelméről tudakozódott — annak idején hiába —, késői válasza talált.

Még egy észrevétel idekíváncozik. Bármennyire a hozzávetőlegesség, esetlegesség is jellemzi a *láb föld* hosszúság-,

ill. területmértékét, valóságos szituációban, egy adott közösség életében félreértést, vitát éppúgy nem okozhat, mint a távoli analógiaképpen említhető, ugyancsak emberi teljesítményre utaló (*valahány*) *kapa föld, homok, szőlő* stb. területmérték sem okoz, hiszen még ma is így hirdetik eladásra a kisebb gyümölcsösöket a jugoszláviai magyar napilapok, pl.: "3 *kapa* homok, szőlészetre, kertészetre alkalmas. Érdeklődni Kőrmöci szabóműhely, Palics" (Magyar Szó 1973. aug. 5., 26. oldal; ugyanitt több hasonló adat is található.)

DIE BENENNUNG EINER ENTFERNUNGSMASSANGABE (STADIUM)
IN DEN UNGARISCHEN SCHRIFTDENKMÄLERN BEI ÜBERSETZUNGEN
GLEICHER TEXTSTELLEN

Velcsov Mártonné

Bei der Übersetzung der lateinischen Maßangabe "stadium" wird im Münchener Kodex an drei Stellen der Ausdruck "láböld" verwendet. Anstelle der üblichen Größe der Maßangabe "láb" [= 29,2 - 32,5 cm/ bezeichnet das Wort hier eine viel größere Entfernung /stadium = 184,84 m oder 125 passus/. Dieser Gebrauch der Maßangabe *láb* ist uns aus anderen Schriftdenkmälern nicht bekannt. In späteren Bibelübersetzungen werden folgende Maßangaben an den betreffenden Textstellen gebraucht: a/ *futamat, mélyöld, rasta, kégy ~ kígy*; b/ *lálalni, tekintetni*; c/ *lépés*. Die Wörter der ersten Gruppe stehen der lateinischen Bedeutung am nächsten. Die zwei, der zweiten Gruppe zugeordneten Wörter, stammen aus einer verhältnismäßig freien Übersetzung. Das zuletzt erwähnte Substantiv *lépés* ist der hier zitierten Bedeutung des Wortes *láb* am nächsten. Der Gebrauch des Wortes *láb* in diesem Sinne ist uns aus einigen heutigen Dialekten bekannt.